प्राथमिक तहमा अध्यापन हुने 'मेरो नेपाली' पाठ्यपुस्तकहरूको अन्तः सम्बन्धको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषाशिक्षण विभाग, स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षको शोधपत्र ५९८ को आवश्यकता परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

रामप्रकाश पङ्गेनी

त्रि.वि. दर्ता नं. : २५६५८-८७

दोस्रो वर्षको परीक्षा क्रमाङ्क : ३०८०२५१

क्याम्पस क्रमाङ्क. : ४६, ०६२/०६४

तानसेन बहुमुखी क्याम्पस

तानसेन, पाल्या

२०६७

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली भाषा शिक्षण स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको नेपा.शि. ५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत **प्राथमिक तहमा अध्यापन हुने 'मेरो नेपाली' पाठ्यपुस्तकहरूको अन्तः सम्बन्धको अध्ययन** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र शोधार्थी **श्री रामप्रकाश पङ्गेनी**द्वारा मेरो निर्देशनमा तयार पारिएको हो । शोधार्थीद्वारा अनुसन्धानात्मक ढाँचामा मिहिनेतपूर्वक तयार पारिएको यस अध्ययन शोधकार्यप्रति म पूर्ण रूपमा सन्तुष्ट छु । प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि तानसेन बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली भाषा शिक्षण विभागमा सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६७/ /

शोधनिर्देशक

....

श्री जीवनाथ तिवारी

उपप्राध्यापक

तानसेन बहुमुखी क्याम्पस

पाल्पा

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय
नेपाली भाषाशिक्षण विभाग
तानसेन बहुमुखी क्याम्पस, पाल्पा

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय तानसेन बहुमुखी क्याम्पस नेपाली भाषा शिक्षण विभागका छात्र **रामप्रकाश पङ्गेनी**ले **जीवनाथ तिवारी**को निर्देशनमा स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको शोधपत्र (नेपा.शि.५९८) का लागि तयार पारिएको **प्राथमिक तहमा अध्यापन हुने 'मेरो नेपाली' पाठ्यपुस्तकहरूको अन्तः सम्बन्धको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति	हस्ताक्षर
१.	....
संयोजक	
२.	....
शोध निर्देशक	
३.	....
बाह्य परीक्षक	
४.	....
क्याम्पस प्रमुख	
....	....
....	
....	

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह नेपाली भाषाशिक्षण विभाग, स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षको शोधपत्र ५९८ को आवश्यकता परिपूर्तिको लागि **प्राथमिक तहमा अध्यापन हुने 'मेरो नेपाली' पाठ्यपुस्तकहरूको अन्तः सम्बन्धको अध्ययन** गरिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्रले पाठ्यक्रम अनुरूप पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्ने, कार्यान्वयन गर्ने, सन्दर्भ सामग्रीहरू तयार गर्ने र नव शोधार्थीलाई समेत उपयोगी हुने जस्ता पक्षमा ठोस योगदान पुऱ्याउन सक्नेछ भन्ने आशा र विश्वास लिएको छु ।

प्रस्तुत शोधपत्र मैले श्रद्धेय गुरुवर **श्री जीवनाथ तिवारी**ज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको छु । प्रस्तुत अध्ययनलाई यस रूपसम्म ल्याइपुऱ्याउनको लागि शोधनिर्देशकको गहनतम जिम्मेवारी निर्वाह गर्नुहुने श्रद्धेय गुरुवर **उपप्राध्यापक श्री जीवनाथ तिवारी**ज्यूप्रति हार्दिक आभार तथा कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शीर्षक चयन, प्रस्तावना लेखन, विषय प्रस्तुतिदेखि नै शोधनिर्देशकको जस्तै भूमिका निर्वाह गरी अमूल्य सहयोग र सुझाव प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख श्रद्धेय गुरुवर **सहप्राध्यापक डा. नेत्रप्रसाद न्यौपाने र सहप्राध्यापक श्री शालिकराम पौडेले**ज्यूप्रति म सदैव ऋणी रहनेछु । सदैव उत्साह उमङ्ग र निर्देशन प्रदान गर्नुहुने श्रद्धेय गुरु तथा तानसेन बहुमुखी क्याम्पस पाल्पाका संस्थापक संरक्षक **डा. रामप्रसाद ज्ञवाली**ज्यूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । क्याम्पस प्रमुख **श्री राधेश्याम ज्ञवाली**ज्यूप्रति आभारी रहिरहनेछु ।

अध्ययनको क्रममा यस कार्यमा हौसला प्रदान गर्नुहुने भाषाशिक्षण विभागका उपप्राध्यापक **श्री शंकरप्रसाद गैरे**ज्यूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । अध्ययनमा सुझाव एवं सल्लाह प्रदान गर्नुहुने मेरा स्वर्गीय पिता परशुराम पङ्गेनी र स्वर्गीय माता दानकुमारी पङ्गेनीलाई यहाँ स्मरण गर्नु आफ्नो कर्तव्य ठान्दछु । अध्ययनको क्रममा शैक्षिक वातावरण वनाइदिइ सहयोग पुऱ्याउनुहुने जीवनसाथी **श्रीमती बिमला पङ्गेनी**ज्यूलाई धन्यवाद दिनु आफ्नो धर्म ठान्दछु । प्रस्तुत शोधपत्रको टङ्कन कार्यमा सहयोग पुऱ्याउनुहुने **श्री पीताम्बर राना**ज्यूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । अन्तमा प्रस्तुत शोध अध्ययनको क्रममा जुनजुन पुस्तक, लेख, सम्पादक, शोधार्थी तथा प्रकाशकका सामग्रीहरूबाट सहयोग लिइएको छ, उहाँहरू प्रति हार्दिक धन्यवाद तथा कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

रामप्रकाश पङ्गेनी

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

सङ्क्षिप्त शब्द	पूर्ण शब्द
एम्.एड्.	मास्टर्स अफ एजुकेशन
डा.	डाक्टर
नेपा.शि.	नेपाली शिक्षा
प्रा.वि	प्राथमिक विद्यालय
बी.ए.	ब्याच्लर्स अफ आर्टस्
वि.सं.	विक्रम सम्वत्
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शोधसार

शोधशीर्षक प्राथमिक तहमा अध्यापन हुने 'मेरो नेपाली' पाठ्यपुस्तकहरूको अन्तः सम्बन्धको अध्ययन ।

शोधार्थी	: रामप्रकाश पङ्गेनी
शोध निर्देशक	: उपप्राध्यापक जीवनाथ तिवारी
विभाग/क्याम्पस	: नेपाली भाषाशिक्षण विभाग, तानसेन बहुमुखी क्याम्पस, तानसेन, पाल्पा
शैक्षिक वर्ष	: २०६२/२०६४
पृष्ठ सङ्ख्या	: ९५+१२
परिच्छेद	: पाँच

शोधप्रक्रिया :

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षण विभाग अन्तर्गत एम.एड्. दोस्रो वर्ष नेपा.शि. ५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनको लागि तयार गरिएको हो । प्राथमिक तहमा अध्यापन हुने 'मेरो नेपाली' पाठ्यपुस्तकहरूको अन्तः सम्बन्धको अध्ययन गर्नु यस शोधकार्यको प्रमुख उद्देश्य हो । यस अन्तर्गत प्रस्तुत पुस्तकको विषयवस्तु, विधा, भाषाशैली अभ्यास र चित्रको आधारमा अन्तः सम्बन्धको अध्ययन जस्ता उद्देश्यमा शोधकार्य केन्द्रित रहेको छ ।

यस शोधकार्यको लागि सामग्री सङ्कलन गर्ने क्रममा पुस्तकालयीय अध्ययन विधि अपनाइएको छ । प्राथमिक स्रोतको रूपमा प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम र प्राथमिक तहका 'मेरो नेपाली' पाठ्यपुस्तकहरू लिइएको छ । अध्ययन विश्लेषणका लागि व्याख्यानात्मक पद्दति र विश्लेषणात्मक पद्दति अवलम्बन गरिएको छ । द्वितीय स्रोतका रूपमा विभिन्न पत्रपत्रिका र प्रकाशित तथा अप्रकाशित शोधपत्र रहेकाछन् ।

पाँच परिच्छेदमा सङ्गठित शोधकार्यलाई क्रमशः शोध परिचय, भाषापाठ्यपुस्तकको सैद्धान्तिक पक्ष पाठ्यपुस्तकहरूको अन्तः सम्बन्ध, विषयवस्तु र विधाका आधारमा, भाषाशैलीका आधारमा, अभ्यासका आधारमा, चित्रका आधारमा अन्तः सम्बन्ध देखाइएको छ । शोधको अन्तमा उपसंहार एवं सुझाव प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस्तैगरी परिच्छेद एकको शोध परिचयअन्तर्गत शोध शीर्षक, शोध प्रयोजन, समस्याकथन, अध्ययनका उद्देश्यहरू, पूर्व कार्यको समीक्षा, अध्ययनको औचित्य र महत्व, अध्ययनको सीमा, अध्ययन विधि र शोधपत्रको रूप रेखा जस्ता उपशीर्षक दिई परिचय गराइएको छ ।

यस शोधपत्रको परिच्छेद दुईमा भाषापाठ्यपुस्तकको सैद्धान्तिक पक्ष केलाइएको छ । जस अन्तर्गत पाठ्यक्रमको परिचय र परिभाषा भाषापाठ्यपुस्तकको परिचय र परिभाषा प्राथमिक तहका नेपाली पाठ्यपुस्तकको परिचय र परिभाषा उल्लेख गरिएको छ । यस्तैगरी पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको सम्बन्ध, भाषापाठ्यक्रम र भाषापाठ्यपुस्तकहरूको सम्बन्ध प्राथमिक तहमा अध्यापन हुने मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकहरूको अन्तः सम्बन्ध पहिचान गरिएको छ । साथै यस परिच्छेदको अन्तमा पाठ्यक्रम शिक्षण सिकाइको व्यापक एवं बृहत् कार्यक्रमका रूपमा, पाठ्यक्रम सम्पूर्ण सिकाइ प्रक्रियाको मुलभूत कडीको रूपमा, भाषापाठ्यक्रम सीप र अभ्यासपरक, व्यावहारिक र बानी निर्माणमा सघाउ पुऱ्याउने रूपमा, पाठ्यक्रम सम्पूर्ण शैक्षिक प्रक्रियाको प्रमुख अङ्गको रूपमा र पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक, भाषापाठ्यक्रम र भाषापाठ्यपुस्तकहरूको एक आपसमा अन्तः सम्बन्ध रहेको कुरा देखाइएको छ ।

यस्तै परिच्छेद तीनमा विषयवस्तु र विधाका आधारमा भाषापाठ्यपुस्तकहरूको अन्तः सम्बन्ध देखाइएको छ । विषयवस्तुअन्तर्गत मनोरञ्जनात्मक, पारिवारिक, वातावरणीय, शैक्षिक, सामाजिक, व्यावसायिक/स्वास्थ्य, परिचयात्मक, परिवेशात्मक, वर्णनात्मक, प्राकृतिक, भौगोलिक, विदेशी परिवेशात्मक, पौराणिक, ज्ञानवर्द्धक, सूचनामूलक, सांस्कृतिक, लोक कथात्मक, नैतिक, आदि विषबस्तुहरूको अन्तः सम्बन्ध रहेको कुरा देखाइएको छ । विधा अन्तर्गत बालगीत, बाल प्रबन्ध, बाल कथा, कथा, संवाद, लोक कथा, बाल कविता, जीवनी, चिठी र निवेदन आदि समावेश गरेको पाइन्छ भने पाठमा प्रयुक्त विधाका वीचमा क्रमबद्धता एवं साङ्गठनिकताको अन्तः सम्बन्ध रहेको कुरा पहिल्याइएको छ ।

यस्तै परिच्छेद चारमा भाषाशैली, अभ्यास र चित्रका आधारमा अन्तः सम्बन्ध देखाउने कार्य भएको छ । भाषाशैलीअन्तर्गत प्राथमिक तहमा अक्षर चिनारी, बाक्य गठन ढाँचाको क्रमलाई पहिचान गरिएको छ । शब्दभण्डार बृद्धि गर्ने खालका पाठहरू रहेका पाइन्छन् । यस्तै परिच्छेद चारको अन्तमा चित्रका आधारमा अन्तः सम्बन्ध देखाउने कार्य भएको छ । पाठमा

प्रयुक्त चित्रहरू विषयवस्तुसँग सम्बन्धित देखिन्छन् भने केही चित्र रखाइको क्रममा फेरबदल गर्नु पर्ने देखिन्छ । यस्तै गरी शोधपत्रको अन्तिममा उपसंहार एवं सुझाव प्रस्तुत गरिएको छ । समग्रमा अध्ययन गर्दा प्रस्तुत शोधकार्यको सारभूत कुराहरू देहाय बमोजिम देखाइएको छ । प्राथमिक तहमा अध्यापन हुने मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकहरूका विषयवस्तु र विधालाई हेर्दा एक आपसमा अन्तः सम्बन्धित देखिन्छन् । यस तहका कक्षामा अक्षर चिनारी, बाक्यढाँचा, अनुभव क्षेत्रका शब्दभण्डार र क्रमशः शब्दभण्डार बृद्धिगरी सिर्जनशील क्षमता बढाउने खालका अभ्यासमा जोड दिएको पाइन्छ । भाषाशैलीका आधारमा हेर्दा केही शब्दहरू जटिल र विद्यार्थीको स्तरअनुरूपको भाषामा कमीकमजोरी रहेको देखिन्छ । विदेशी परिवेशका शब्दहरू केही जटिल रहेको देखिन्छ । पाठ्यपुस्तकमा क्षेत्र र क्रम मिलाई भाषिक सीप (सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ) मा सीप विकास गराउन खोजिएको पाइन्छ । विधाअनुसार अभ्यासहरूमा विविधता देखिन्छ र विधाहरूमा बालगीत, बालकथा, बाल प्रबन्ध, प्रबन्ध, कविता, कथा, पौराणिक कथा, लोक कथा, नैतिक कथा, विदेशी परिवेशात्मक कथा थप गरी अध्यापन गराउने उद्देश्य राखिएको पाइन्छ । त्यसर्थ निष्कर्षमा भन्नु पर्दा विधाहरूमा विविधताको अवस्था सन्तोषजनक रूपमा, क्रमिकता र साङ्गठनिकतामा जोड दिएको पाइन्छ । यस्तैगरी पाठमा चित्रहरूको रखाइ केही पाठहरूमा व्यवस्थित भए तापनि केही कक्षाका पाठहरूका चित्रहरू विषयवस्तुको सन्दर्भअनुसार रखाइ व्यवस्थित नभएको पाइन्छ ।

व्यक्तिगत विवरण

नाम : रामप्रकाश पङ्गेनी

ठेगाना : तानसेन - १०, गैरागाउँ, पाल्पा

बुबाआमाको नाम : परशुराम पङ्गेनी, दानकुमारी पङ्गेनी

जन्म स्थान : सिलुवा -२, ताल्तुङ्ग (हात्तिलेक), पाल्पा

जन्म मिति : २०१९/०२/३०

शैक्षिक योग्यता : एम्.एड्. (नेपाली)

पेशा : शिक्षण

रूचि : पत्रपत्रिका, साहित्य अध्ययन र समाजसेवा

शिक्षा :

तह	अध्ययन संस्था	वर्ष	मुख्य विषय	श्रेणी
एस्.एल्.सी.	श्री उद्‌बुद्ध मा.वि. पूर्वखोला, पाल्पा	२०४०	शिक्षा	द्वितीय
आइ.ए.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय (प्राइवेट)	२०४६	नेपाली राजनीति शास्त्र इतिहास	पास
बी.ए.	त्रिभुवन बहुमुखी क्याम्पस, पाल्पा	२०५५	नेपाली राजनीति शास्त्र	पास
बी.एड्. (एक वर्ष)	तानसेन बहुमुखी क्याम्पस, पाल्पा	२०५८	नेपाली	पास
एम्.एड्.	तानसेन बहुमुखी क्याम्पस, पाल्पा	२०६६	नेपाली	प्रथम

अनुभव वर्ष :

प्राथमिक तहमा २६ वर्ष शिक्षण

१०+२ मा ४ वर्ष शिक्षण

तालिम : आधारभूत प्राथमिक शिक्षक तालिम १० महिना, प्रथम श्रेणी ।

विषयसूची

शीर्षक	पृष्ठ
सिफारिस पत्र	क
स्वीकृति पत्र	ख
कृतज्ञताज्ञापन	ग
शोधसार	घ
सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची	छ
विषयसूची	ज-ञ

परिच्छेद : एक

शोध परिचय

१.१ शोध शीर्षक	**भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।**
१.२ शोधको प्रयोजन	**भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।**
१.३ समस्याकथन	**भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।**
१.४ अध्ययनका उद्देश्यहरू	**भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।**
१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा	**भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।**
१.६ अध्ययनको औचित्य र महÏव	**भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।**
१.७ अध्ययनको सीमा	**भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।**
१.८ अध्ययन विधि	**भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।**
१.९ शोधपत्रको रूपरेखा	**भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।**

परिच्छेद : दुई

भाषापाठ्यपुस्तकको सैद्धान्तिक पक्ष

२.१ पाठ्यक्रमको परिचय	**भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।**
२.१.१ परिभाषा	**भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।**
२.२. भाषापाठ्यक्रमको परिचय	**भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।**
२.२.१ परिभाषा	**भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।**

२.३ नेपाली पाठ्यपुस्तकको परिचय **भ्चचयचश्र द्यययफबचप लयत मभाष्लभमा**

२.३.१ परिभाषा **भ्चचयचश्र द्यययफबचप लयत मभाष्लभमा**

२.४ पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको सम्बन्ध **भ्चचयचश्र द्यययफबचप लयत मभाष्लभमा**

२.५ भाषापाठ्यक्रम र भाषापाठ्यपुस्तकको सम्बन्ध **भ्चचयचश्र द्यययफबचप लयत मभाष्लभमा**

२.६ प्राथमिक तहमा अध्यापन हुने ‘मेरो नेपाली’ पाठ्यपुस्तकहरूको अन्तः सम्बन्ध **भ्चचयचश्र द्यययफबचप लयत मभाष्लभमा**

२.७ निष्कर्ष **भ्चचयचश्र द्यययफबचप लयत मभाष्लभमा**

परिच्छेद : तीन

विषयवस्तु र विधाका आधारमा भाषापाठ्यपुस्तकहरूको अन्तः सम्बन्ध

३.१ कक्षा एक **भ्चचयचश्र द्यययफबचप लयत मभाष्लभमा**

३.२ कक्षा दुई **भ्चचयचश्र द्यययफबचप लयत मभाष्लभमा**

३.३ कक्षा तीन **भ्चचयचश्र द्यययफबचप लयत मभाष्लभमा**

३.४ कक्षा चार **भ्चचयचश्र द्यययफबचप लयत मभाष्लभमा**

३.५ कक्षा पाँच **भ्चचयचश्र द्यययफबचप लयत मभाष्लभमा**

३.६ निष्कर्ष **भ्चचयचश्र द्यययफबचप लयत मभाष्लभमा**

परिच्छेद : चार

भाषाशैली, अभ्यास र चित्रका आधारमा अन्तः सम्बन्ध

४.१ भाषाशैली परिचय **भ्चचयचश्र द्यययफबचप लयत मभाष्लभमा**

४.१.१ कक्षा एक **भ्चचयचश्र द्यययफबचप लयत मभाष्लभमा**

४.१.२ कक्षा दुई **भ्चचयचश्र द्यययफबचप लयत मभाष्लभमा**

४.१.३ कक्षा तीन **भ्चचयचश्र द्यययफबचप लयत मभाष्लभमा**

४.१.४ कक्षा चार **भ्चचयचश्र द्यययफबचप लयत मभाष्लभमा**

४.१.५ कक्षा पाँच भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।
४.२ अभ्यासका आधारमा अन्तः सम्बन्ध भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।
४.२.१ अभ्यास परिचय भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।
४.२.२ कक्षा एक भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।
४.२.३ कक्षा दुई भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।
४.२.४ कक्षा तीन भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।
४.२.५ कक्षा : चार भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।
४.२.६ कक्षा : पाँच भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।
४.३ चित्र परिचय भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।
४.३.१ कक्षा एक भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।
४.३.२ कक्षा दुई भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।
४.३.३ कक्षा तीन भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।
४.३.४ कक्षा चार भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।
४.३.५ कक्षा पाँच भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।
४.४ निष्कर्ष भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।
४.४.१ कक्षा एक भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।
४.४.२ कक्षा दुई भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।
४.४.३ कक्षा तीन भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।
४.४.४ कक्षा चार भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।
४.४.५ कक्षा पाँच भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।

परिच्छेद : पाँच

उपसंहार एवम् सुझाव भ्चचयच१ द्ययफबचप लयत मभाष्लभम।
सन्दर्भग्रन्थसूची ९३-९५
व्यक्तिगत विवरण